

Економічна теорія

Ірина ХОМИН

**ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
У КОНТЕКСТІ ДИХОТОМІЇ
Т. ВЕБЛЕНА**

Резюме

Розглянуто проблему аналітичної інтерпретації показників економічного розвитку, яку висвітлено на їх міжнародних зіставленнях із досягнутими в Україні.

Ключові слова

Аналітична інтерпретація, макроекономічні показники, економічний розвиток.

Класифікація за JEL: O31; O39.

Якщо аналізувати економічний розвиток України, то відразу виникають непояснювані з позицій традиційної теорії економічного аналізу невідповідності значень тих чи інших макроекономічних показників. Таким чином, складається враження, нібито ця теорія – за образним висловом Дж. Робінсона, – «ящик з інструментами», призначеними для виведення цікавих результатів [15, с. 265], є безпорадною в тих випадках, коли вони, тобто результати, не вписуються у традиційні трактування – висновки, що впливають з аналітичної інтерпретації реального стану економіки. Отже, ця проблема має певне наукове і практичне значення.

Незважаючи на те, що аналітичну інтерпретацію показників економічного розвитку висвітлювало чимало визначних учених [1; 14; 15], вищеозначену невідповідність деяких макроекономічних показників щодо теоретичних пояснень їхніх значень з точки зору формальних математичних закономірностей з'ясовано недостатньо. З огляду на це, завданням даної статті є спроба розібратись у вищеозначеній проблемі з використанням теоретичних тлумачень видатного американського економіста-соціолога Т. Веблена (1857–1929), який є основоположником інституційного напрямку в економічній науці, оскільки ні емпіризм, ні аксономізм не в змозі відобразити еволюцію економічних явищ і процесів [7, с. 74].

У своїй знаменитій праці «Теорія бездіяльного класу» (1899) Т. Веблен, критикуючи статичні дослідження економіки, розглядає її не як застиглу систему, а як еволюційну, керовану процесами, які він назвав «кумулятивною послідовністю» [5, с. 32]. У цьому, на наш погляд, якраз і криється ключ до розгадки видимого парадоксу, коли показники розвитку країн, що мають високий рівень забезпечення власними ресурсами, є у рази нижчими від тих, де останніх обмаль (табл. 1).

Тут наочно проілюстровано т. зв. «ресурсне прокляття», або «голландську хворобу»¹, оскільки країни з багатими природними енергоресурсами (верхня частина таблиці) навіть за сприятливого тренду цін на них після 1990 р., замість нарощування ВВП на одну особу, мають спад від 3,5 разу – Росія, до 4,8 разу – Азербайджан та 7,8 разу – Україна.

Водночас жодними статистичними прийомами не можна пояснити, чому колишній СРСР, а тепер більшість пострадянських республік мають у 15 разів менший валовий внутрішній продукт у розрахунку на особу, ніж,

¹ Під «голландською хворобою» в науковій літературі розуміють скорочення сектора ринкової економіки, який випускає торговані (tradable) товари (Т-сектора) внаслідок відкриття й розробки родовищ газу, нафти та іншої мінеральної сировини або підвищення цін на них. Зростання М-сектора, який виробляє й експортує мінеральну сировину, дає змогу збільшити добробут громадян, що призводить до імпорту торгованих товарів і випуску неторгованих товарів (non-tradable) товарів у Н-секторі (в основному в галузях сфери послуг) [13, с. 23].

наприклад, Франція, у якої запаси природних ресурсів неспівмірно менші, ніж навіть в Україні. Водночас країни Прибалтики, які вийшли з СРСР майже відразу з його розвалом, перевершили за цим показником як Україну, так і будь-яку іншу державу на пострадянському просторі. А Польща, маючи лише 33 %-вий рівень щодо України за цим показником у 1990 р., зараз більш ніж у п'ять разів нас обігнала.

Таблиця 1.

Валовий внутрішній продукт на одну особу²

Країни	Роки					
	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Україна	8108	3920	3706	5605	6058	6559
Казахстан	7096	4497	5405	8966	9529	10242
Росія	12686	7854	8606	11864	12793	...
Азербайджан	...	1888	2534	4573	6081	7519
Естонія	10081	7955	11002	16654	18558	19908
Латвія	10988	6265	8644	13218	14913	16530
Литва	12028	7236	9429	14085	15254	16676
Польща	8054	8932	11632	13573	14432	15381
Чехія	16243	15525	16806	20281	21501	...
Німеччина	25013	27099	29738	30495	31407	32229
Франція	24249	25244	28357	29785	30250	30722

Джерело: Статистичний щорічник України 2004 / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 572–573.

Коли ж розглядати ці показники в дусі не таксономізму, а генетичного підходу Т. Веблена, за яким «...матеріальна цивілізація являє собою систему інститутів – інституційну структуру (fabric) та інституційне зростання (growth). ...Очевидно, економічне дослідження, цілковито присвячене рухові споконвічної (elemental) людської природи в рамках заданих, стабільних інституційних умов, може досягнути тільки статичних результатів... , адже реакція, з якої складається людська поведінка, проходить відповідно до інституційних норм і до стимулів, які мають інституційний смисл» [2, с. 92], то пояснення наведеного парадоксу можливе, на наш погляд, з великою вірогідністю. Адже економічний розвиток, будучи результатом взаємодії різних економічних факторів (змін технології, зростання населення тощо), які по-

² У цінах, що є міжнародно зіставними, та паритетах купівельної спроможності (ПКС) 2005 р.; дол. США.

силюють один одного, водночас залежить від поведінки економічних суб'єктів, котрі багато в чому дотримуються звичок, успадкованих від минулого. Тому й не дивно, що протиріччя із загальними тенденціями розвитку світової економіки в Україні за допомогою традиційних методів економіко-статистичного аналізу пояснити неможливо.

Звісно, можна йти протореним шляхом, послуговуючись кліше радянської політичної економії, коли показники СРСР та України, в тому числі, порівнювали з показниками 1913 р., або ж використовувати новітні, які наводять окремі автори, стверджуючи: «На основі аналізу натуральних показників ... за більш ніж тридцятирічний період можна зробити обґрунтований висновок: ніколи Україна не мала настільки потужного, економічно ефективного й фінансово стійкого сільського господарства, як у передреформенні роки», [12, с. 372], а причини його незадовільного сучасного стану пояснювати в тому ж дусі, мовляв, «наступна деградація агропромислового комплексу є результатом так званих ринкових реформ у сільському господарстві та промисловому виробництві продуктів харчування» [12, с. 372].

Але як тоді пояснити, що, наприклад, якість такого природного капіталу, як сільськогосподарські угіддя, в Україні набагато вища, ніж у європейських країнах, а результативні показники, незважаючи на це, у нас мають протилежне значення (табл. 2).

Адже виходить, що ринкові відносини в Німеччині та Франції чи Польщі не завадили цим країнам сформувати ефективне сільськогосподарське виробництво, а в Україні це чомусь дало зворотний ефект. При цьому підкреслимо, що не йдеться про недостатність підготовки таких авторів, бо, висловлюючись стилем Т. Веблена, можна стверджувати: «...Цим економістам не позичати інтелекту й обізнаності. ...Слабкість їх теоретичної схеми закладена в її постулатах, які обмежують дослідження узагальненнями теологічного або «дедуктивного» порядку. Про причини змін або про розгортання [за часом] послідовності феноменів економічного життя їм досі сказати було нічого, оскільки їхня теорія побудована не в термінах причинно-наслідкових зв'язків, а в термінах телеології» [2, с. 86–87].

Коли ж спробувати застосувати дедуктивний метод, то насамперед потрібно не виходити з обмеженого розуміння природи людини з економічної точки зору, поза гуманітарним контекстом, а застосовувати міждисциплінарний підхід, який, за Т. Вебленом, охоплює соціальну філософію, антропологію і психологію. Ці інституції зумовлюють і розвиток економіки: «Економічний інтерес супроводжує все життя людини: будучи частиною життєвого шляху, він пронизує і процес культурного розвитку. Він повсюдно впливає на культуру, так що можна стверджувати, що всі інституції певною мірою є економічними» [3, с. 28].

Таблиця 2.

Економічна ефективність аграрного сектору
України, Німеччини та Франції

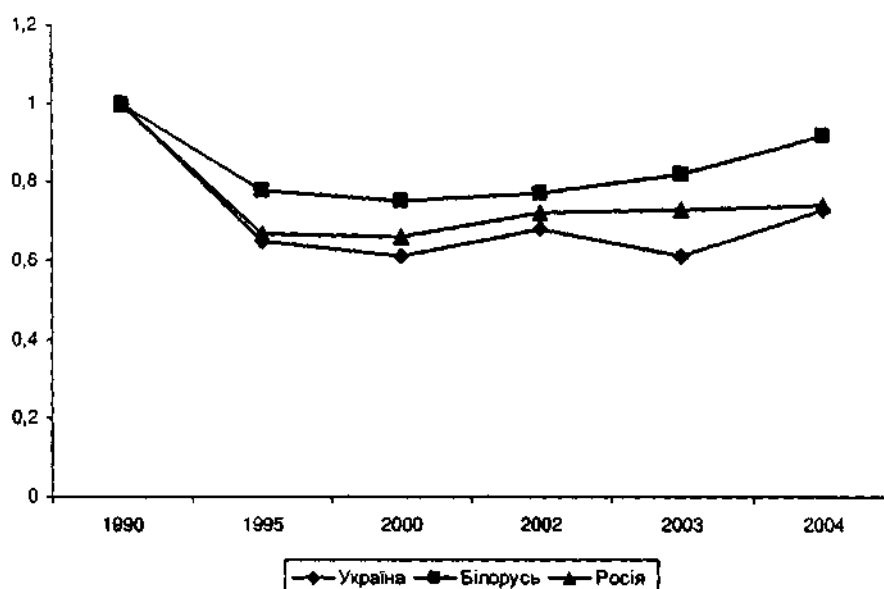
Показники	Роки					
	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Урожайність зернових культур, ц/га						
Україна	35,1	25,1	19,5	26,0	24,1	21,8
Німеччина	54,1	61,1	64,5	66,2	64,1	63,6
Франція	60,8	64,6	72,4	67,1	66,9	63,5
Польща	32,3	30,0	25,2	31,4	25,9	32,4
Урожайність цукрових буряків, ц/га						
Україна	275,7	204,7	176,8	248,2	284,7	294,2
Німеччина	496,6	497,5	616,6	601,9	577,4	643,0
Франція	668,3	667,5	759,0	773,2	788,2	822,9
Виробництво м'яса на одну особу, кг						
Україна	84,0	44,5	33,6	33,8	37,0	...
Німеччина	91,2	71,3	76,4	83,6	85,0	...
Франція	101,2	109,2	109,7	101,8	85,0	...
Виробництво молока на одну особу, кг						
Україна	478,0	331,1	250,9	289,6	284,0	...
Німеччина	394,1	350,3	345,4	334,5	339,0	...
Франція	460,7	437,5	422,0	428,6	408,0	...

Джерело: Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / За ред. П. Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 728, 730, 736, 738; Сільське господарство України 2007 рік / За ред. Ю. М. Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2008. – С. 372, 375, 391.

Таким чином, можна бути цілком твердо переконаним, що саме ігнорування цих економічних інтересів індивідуумів – головна причина як колишньої, так і теперішньої хронічної відсталості аграрного сектору України, від результатів, досягнутих у країнах Європи, де давно панує ринкова економіка – тим більше, що таким же є його стан майже в усіх постсоціалістичних країнах (рис. 1).

Рисунок 1.

Індекси валової продукції сільського господарства
в окремих постіндустріальних країнах

Джерело: Сільське господарство України 2007 р. // Статичний щорічник. – К.: Держкомстат України, 2008. – С. 372, 375, 391.

Така «подібність» тенденцій економічних результатів, на наш погляд, переконливо доводить – у СРСР, а тепер у постсоціалістичних країнах, послуговуючись твердженням Т. Веблена, «вважається, що інститут власності, а також ціла низка грошових уявлень і стереотипів, які підпадають під визначення цього інституту чи концентруються навколо нього, не породжують жодних звичних або загальноприйнятих канонів чи стандартів оцінки, не формують жодних найближчих цілей, ідеалів або устремлінь» [2, с. 24], тому якраз це і стало головною причиною того, що всі намагання якимось чином перебороти наростання кризових явищ у економіці України наприкінці ХХ ст. були безуспішними. Показово, що в 1982 р. інститут економіки АН УРСР підготував наукову доповідь «Про причини уповільнення темпів економічного розвитку Української РСР» [9], хоч у той час ні про які реформи соціалістичної власності не могло бути й мови, отже, й пояснити це ними неможливо.

Стосовно аграрного сектору економіки, то першими ознаками кризових явищ у 90-х роках ХХ ст. стало скорочення поголів'я тварин, попри надмірні витрати³ суспільства на продовольчі продукти тваринного походження, і станом на 1.01.1991 р. воно становило: ВРХ – 92,1 %; корів – 96,2 %; свиней – 96,5 % до рівня 1986 р.

Отож далі цілком відповідно до «кумулятивної послідовності» – термін Т. Веблена – сталося те, що П. Саблук сформулював наступним чином: «Невідомо, як би склалася ситуація, але тоді очевидною стала дилема: або відмовитися від командно-адміністративних методів, від цього кредо планово-розподільчої системи, або ж продовжити повільне, але з додатнім вектором прискорення сповзання до кризи, яке в будь-який момент могло перетворитися в обвальне падіння, в економічну катастрофу» [10, с. 3].

Звісно, що інституціоналізм Т. Веблена не можна вважати статичним, а тим більш – догматичним, бо на початку ХХ ст., коли він виник, ситуація в економіці була суттєво іншою, ніж вона стала нині. Тому подальший розвиток суспільства привів до виникнення неoinституціоналізму, представниками якого є Р. Коуз, О. Вільямс, Дж. Б'юкенен. При цьому основним стало те, що замість індуктивного методу – від окремих випадків до узагальнень традиційних інституціоналістів (Т. Веблена, У Мітчелла, Дж. К. Гелбрейта), неoinституціоналісти стоять на позиціях дедукції, тобто пояснюють конкретні явища суспільного життя, виходячи із загальних принципів неокласичної економічної теорії. Водночас як перші, так і другі визнають основоположні засади інституціоналізму – значення для еволюції економічних явищ і процесів соціальних інституцій та можливість їх економічного аналізу за допомогою стандартних інструментів мікроекономіки [7, с. 80–81].

Переконливим доказом істинності інституційної теорії Т. Веблена щодо оцінки чинників економічного розвитку, на наш погляд, є те, що, незважаючи на обмеженість енергоресурсів в одних країнах та зосередження їх запасів в інших, навіть на фоні кратних стрибків цін на них у ХХІ ст. це мало що дало останнім. Адже, як і доводив Т. Веблен, саме інституції, а не абстрактний ціновий механізм, управляють аллокацією (розподілом – Авт.) ресурсів, оскільки ціновий механізм діє всередині ринків, які суть продукт інституцій, котрі діють і формуються на цих ринках [11, с. 115].

Отже, можна стверджувати, що саме «звички, успадковані з минулого», є тим чинником, який сприяє або ж заважає економічному розвитку певних країн. Бо «людська поведінка (економічна чи яка-небудь інша) підпорядковується послідовності причин і наслідків, наприклад, у ході формування звички (habituation) та в силу загальноприйнятих вимог, ... зростання і мутація інституційної структури є результатами поведінки індивідуальних членів групи, оскільки інституції зароджуються з досвіду індивідів, через ви-

³ Загальні витрати на 1 кг м'яса становили від 3,54 рублів – свинина, до 5,28 рублів – м'ясо ВРХ, при штучно утримуваній роздрібній ціні на них 1,80 та 1,90 руб./кг [12, 390].

роблення звички; і саме в цьому досвіді інституції напряду діють на поведінку, визначаючи її цілі й задачі» [2, с. 90, 93].

Мабуть, ставши на цю позицію, багато в чому можна погодитись, з твердженням про т. зв. «ресурсне поняття», або «голландську хворобу» з її повним парадоксом: країни, що мають великий обсяг природних ресурсів нафти, газу, вугілля, кольорових металів, як правило, розвиваються повільніше, ніж менш багаті ресурсами економіки», причиною чого є технологічні, інституційні, політичні, макроекономічні (сировинна спеціалізація, прохолодні технології, уповільнення нагромадження знань тощо) чинники [8, с. 2], не безпідставне, особливо якщо співвіднести це з вебленівською дихотомією індустрії й бізнесу, раціональності й ірраціональності, бо тут наочно ілюструється те, що Т. Веблен назвав «поведінкою, обумовленою дійсним знанням та «поведінкою, зумовленою звичками мислення» [4, с. 156], розглядаючи першу як джерело прогресу, оскільки технологія і поведінка зумовлені дійсним знанням, а носіями цих прогресивних рис є інженери-технократи, які мають необхідні й достатні знання, навички й уміння, без яких неможливо приводити інституційні форми у відповідність із новітніми технологічними змінами. Навпаки, поведінка, зумовлена звичками мислення, закріплює негативні стимули, протидіє змінам і прогресу [7, с. 78–79].

І тут доречно пригадати, що десятиліттями в СРСР культивували саме ці «негативні стимули й схильності», коли інженери-технократи, зазвичай, мали набагато нижчу заробітну плату, ніж пересічні робітники, першим доводилось значно довше очікувати в черзі на отримання квартири, легкового автомобіля, ніж другим, і відлуння цього негативізму не подолані й зараз.

Утім, неоднозначність оцінки теорії Т. Веблена як його сучасниками, так і нинішніми вченими, насамперед неокласиками, є підставою для подальших досліджень окресленої проблеми.

Література

1. Бернштейн Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация; Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 624 с.
2. Веблен Т. Ограниченность теории предельной полезности / Вопросы экономики, 2007. – №7. – С. 86–98.
3. Веблен Т. Почему экономическая наука не является эволюционной дисциплиной? // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса. – М.: ГУ – ВШЭ, 2006. – С. 21–28.
4. Веблен Т. Теория делового предприятия. – М.: Дело, 2007. – 405 с.
5. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 387 с.

6. Лукінов І. І. Вибрані праці у 2-х книгах. – Кн. 1. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 816 с.
7. Нуреев Р. Торнстейн Веблен: взгляд из XXI века / Вопросы экономики, 2007. – №7. – С. 73–85.
8. Полтерович В., Попов А., Тонис А. Механизмы «ресурсного проклятия» и экономическая политика / Вопросы экономики, 2007. – № 6. – С. 4–27.
9. Про причини уповільнення темпів економічного розвитку Української РСР: / Економіка і прогнозування, 2003. – № 4. – С. 121–141.
10. Саблук П. Т. Формування економічного механізму АПК України на ранньому етапі ринку // Аграрний менеджмент в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 1995.
11. Сэмюэлс У. Торстейн Веблен как экономист-теоретик / Вопросы экономики, 2007. – № 7. – С. 99–117.
12. Феномен Украины: реформы 1991–2004 гг. (А. Н. Ткаченко А. А. Алексеев, В. В. Илларионов, В. П. Рыбачук, П. С. Степанов, В. А. Тарасов). – К., 2004. – 602 с.
13. Фетисов Г. Динамика цен и антиинфляционная политика в условиях «голландской болезни» // Общество и экономика, 2008. – № 2.
14. Шеремет А. Д. Комплексный экономический анализ деятельности предприятия. – М.: Экономика, 1974. – 285 с.
15. Шумпетер Й. История экономического анализа: В 3 т. / Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов; Высшая школа экономики (Москва) / Марк Перлман (предисл.) – СПб.: Экономическая школа, 2004. Т. 1. – LVI, 494 с.; Т. 2 – VIII, с. 495–988; Т. 3 – X, с. 989–1164.

Стаття надійшла до редакції 1 липня 2010 р.